กัณฑ์ที่ 49
ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ

แสดง ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๗

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ (๓ ครั้ง)

เย ธมฺมา เหตุปฺปพฺภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต
เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ
อวิชฺชาทีหิ สมฺภูตา รูปญฺ จ เวทนา ตถา
อโถ สญฺญา จ สงฺขารา วิญฺญาณญฺจาติปญฺจิเม
อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺชนฺติ เอวํ หุตฺวา อภาวโต
เอวํ ธมฺมา อนิจฺจาถ ตาวกาลิกตาทิโต
เอตฺตกานมฺปิ ปาฐานํ อตฺถํ อญฺญาย สาธุกํ
ปฏิปชฺเชถ เมธาวี อโมฆํ ชีวิตํ ยถาติ ฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงธรรมิกถา เริ่มต้นแต่ความย่อย่นธรรมเทศนาของพระบรมศาสดา พระองค์ได้รับสั่งด้วยพระองค์เองว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ ไม่มีเหตุแล้วธรรมก็เกิดไม่ได้ นั้นเป็นข้อใหญ่ใจความทางพระพุทธศาสนา ผู้มีปัญญาจะพึงได้สดับในบัดนี้ ตามวาระพระบาลีที่ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้นว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปพฺภวา เตสํ เหตุ ตถาคโต
เตสญฺจโย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ

ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น และความดับเหตุของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณเจ้าทรงตรัสอย่างนี้

นี่เนื้อความของพระบาลีแห่งพุทธภาษิต คลี่ความเป็นสยามภาษา อรรถาธิบายว่าคำว่าเหตุนั้น ในสังคหะแสดงไว้ ฝ่ายชั่วมีสาม ฝ่ายดีมีสาม ดังพระบาลีว่า โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ มีเหตุสามดังนี้ เพราะท่านแสดงหลักไว้ตามวาระพระบาลีที่ยกขึ้นไว้นะ ท่านแสดงหลักยกเบญจขันธ์ทั้ง ๕ มี อวิชชาเป็นปัจจัย วางหลักไว้ดังนี้

อวิชฺชา ทีหิ สมฺภูตา รูปญฺจ เวทนา ตถา
อโถ สญฺญา จ สงฺขารา วิญฺญาณญฺจาติ ปญฺจิเม

เบญจขันธ์ทั้ง๕ เหล่านี้คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดพร้อมแต่ปัจจัยทั้งหลายมี อวิชชา เป็นต้น เกิดอย่างไร เกิดแต่เหตุ เกิดพร้อมแต่ปัจจัยทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นต้น ดังในวาระพระบาลีที่ท่านวางเนติแบบแผนไว้ว่า

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ***อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา*** ดังนั้นเป็นต้น อวิชชาความรู้ไม่จริง มันก็กระวนกระวายนิ่งอยู่ไม่ได้ ความรนหาความรู้จริงนั่นแหละ มันก็เกิดเป็นสังขารขึ้น รู้ดีรู้ชั่ว รู้ไม่ดีไม่ชั่ว เข้าไปว่า ***อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา***

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ความรู้ เมื่อมีความรู้ขึ้นแล้ว

วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป มันก็ไปยึดเอานามรูปเข้า

นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ มีนามรูปแล้วก็มีอายตนะเข้าประกอบ

สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อมีอายตนะเข้าแล้วก็รับผัสสะ

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

เวทนา เป็นปัจจัยให้เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ความอยากได้ดิ้นรนกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหามีขึ้นแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ความยึดถือ

อุปาทานมีขึ้นแล้ว เป็นปัจจัยให้เกิดภพ ก็ยึดถือภพต่อไป กามภพ รูปภพ อรูปภพ

ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ เมื่อได้ภพแล้วก็เกิดเป็นมนุษย์ก็ดี เป็นสัตว์เดียรัจฉานก็ดี สี่กำเนิด เกิดด้วยอัณฑชะ เกิดจากสังเสทชะ อุปปาติกะ เกิดด้วยชลาพุชะ สังเสทชะเหงื่อไคล อัณฑะชะเกิดเป็นฟองไข่ ชลาพุชะเกิดด้วยน้ำพวกมนุษย์ อุปปาติกะลอยขึ้นบังเกิดอย่างพวกเทวดา สัตว์นรกนี่อุปปาติกะ นี้ที่เกิดขึ้นได้เช่นนี้ก็เพราะอวิชชานั่นเอง ไม่ใช่อื่น ถ้าอวิชชาไม่มีแล้วเกิดไม่ได้ อวิชชานะ เป็นเหตุด้วย แล้วเป็นปัจจัยด้วย นี่เราท่านทั้งหลายเป็นหญิงเป็นชาย เป็นคฤหัสถ์บรรพชิต เกิดมาได้อย่างนี้

ความเกิดอันนี้แหละเกิดแต่เหตุ ไม่ได้เกิดแต่อื่น ไม่ว่าสิ่งอันใดทั้งสิ้น ต้องมีเหตุเป็นแดนเกิดทั้งนั้น ถ้าไม่มีเหตุเกิดไม่ได้ นี่พระองค์ทรงรับรองไว้ตามวาระพระบาลีในเบื้องต้นนั้น

เมื่อเป็นเหตุเกิดขึ้นเช่นนี้ ท่านวางหลักไว้อีกว่า

อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺติ มีดับ มีเกิดดับ เกิดดับนี่เป็นตัวสำคัญ ไม่ใช่เกิดฝ่ายเดียว มีเกิดแล้วมีดับด้วย ความดับนั้น อวิชชาไม่ดับ-สังขารก็ดับไม่ได้ สังขารไม่ดับ-วิญญาณก็ดับไม่ได้ วิญญาณไม่ดับ-นามรูปก็ดับไม่ได้ นามรูปไม่ดับ-อายตนะก็ดับไม่ได้ อายตนะไม่ดับ-ผัสสะก็ดับไม่ได้ ผัสสะไม่ดับ-เวทนาก็ดับไม่ได้ เวทนาไม่ดับ-ตัณหาก็ดับไม่ได้เหมือนกัน ตัณหาไม่ดับ-อุปาทานก็ดับไม่ได้ อุปาทานไม่ดับ-ภพก็ดับไม่ได้ ภพไม่ดับ-ชาติก็ดับไม่ได้ ชาติเป็นตัวสำคัญ ไม่หมดชาติหมดภพ นี่เขาต้องดับกันอย่างนี้ เมื่อดับก็ดับเป็นลำดับไปอย่างนี้ ได้วางตำราไว้ว่า ***อวิชฺชายเตฺว อเสสวิราคนิโรโธ สงฺขารนิโรธา*** สังขารดับ วิญญาณดับกันเรื่อยไป จนกระทั่งถึงชาติโน่น ดับกันหมดท่านจึงได้ยกบาลีว่า ***อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺติ*** เกิดดับหมดทั้งสากลโลก เกิดดับเรื่องนี้พระปัญจวัคคีย์รับว่า ได้ฟังพระปฐมเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตรของพระบรมศาสดา รับรองทีเดียวตามวาระพระบาลีว่า

อายสฺมโต อญฺญาโกณฺฑญฺญสฺส วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ
ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ

ว่า ***วีรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ*** ความเห็นธรรม ***ธมฺมจกฺขุํ*** ความเห็นอันปราศจากธุลีมลทินได้เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้มีอายุชื่อว่า อัญญาโกณฑัญญะ เห็นอะไร? เห็นเกิดดับนั่นเอง ***ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ***

นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเสมอ ดับไปเสมอ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้นดับไป ***สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ*** ดับไป ถ้าย่นลงไปแล้วก็มีเกิดดับ นี่ตรงกับ ***อุปฺปชฺชนฺติ นิรุชฺฌนฺติ*** เกิดดับอยู่อย่างนี้ เมื่อเกิดดับดังนี้แล้ว

เอวํ หุตฺวา อภาวโต เอเต ธมฺมา อนิจฺจาถ ตาวกาลิกตาทิโต

เมื่อเป็นอย่างนี้ ความเกิดและดับ ความดับ ***หุตฺวา อภาวโต เอเต ธมฺมา อนิจฺจาถ*** รูปธรรมนามธรรมเหล่านั้น ไม่เที่ยง เพราะความเกิดขึ้นแล้ว เพราะความมีแล้วหามีไม่ รูปธรรมนามธรรมเหล่านั้นไม่เที่ยง เพราะความมีแล้วหามีไม่ เพราะความเป็นเหมือนดังของขอยืม เหมือนเราท่านทั้งหลายบัดนี้ มีเกิดมีดับเรื่อยไป รูปธรรมนามธรรมที่ได้มานี้ มีแล้วหามีไม่เพราะความเป็นดังของขอยืมเหมือนกันทุกคนต้องขอยืมทั้งนั้น ผู้เทศน์นี่ก็ต้องคืนให้เขา เรา ๆ ทุกคนก็ต้องคืนทั้งนั้น ขอยืมเขามาใช้ ไม่ใช่ของตัวเลย ความเป็นจริงเป็นอย่างนี้

เมื่อรู้ความของมันเป็นอย่างนี้แล้ว ท่านจึงได้รับสั่งในคาถาเป็นลำดับไปว่า

สพฺเพสงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมเหนื่อยหน่ายในทุกข์ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา นี่เป็นหนทางหมดจดวิเศษ ให้ปัญญาจรดลงตรงนี้นะว่า สังขารเราทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ถ้าจริงไม่เที่ยงอยู่แล้วละก็ ยึดด้วยความไม่เที่ยงนั้นไว้ อย่าให้หายไป ตรึกไว้เรื่อย สังขารทั้งปวงน่ะ ถ้ามันอยากจะโลดโผนละก็ สังขารของตัว ปุญญาภิสังขาร สังขารที่เป็นบุญ อปุญญาภิสังขาร สังขารที่เป็นบาป อเนญชาภิสังขาร สังขารที่ไม่หวั่นไหว *กายสังขาร* ลมหายใจเข้าออกปรนปรือกายให้เป็นอยู่ *วจีสังขาร* ความตรึกตรองที่จะพูด *จิตสังขาร* ความรู้สึกอยู่ในใจ เป็นจิตสังขาร สังขารทั้งหลายเหล่านี้ไม่เที่ยงไม่เที่ยงจริง ๆ แล้วเอาจรดอยู่ที่ความไม่เที่ยง ตัวก็เป็นสังขารดุจเดียวกัน แบบเดียวกันหมด ปรากฏทั้งสากลโลก ล้วนแต่อาศัยสังขารทั้งนั้น เห็นจริงเช่นนี้แล้ว ก็จะเหนื่อยหน่ายในทุกข์ทีเดียว พอเหนื่อยหน่ายในทุกข์ ก็รักษาความเหนื่อยหน่ายนั้นไว้ ไม่ให้หายไป ช่องนั้นแหละ ทางนั้นแหละหมดจดวิเศษ ระงับความทุกข์ได้แท้ ๆ

แล้วคาถาตามลำดับไปรับรองว่า

ปุนปฺปุนํ ปิฬิตตฺตา อุปฺปาเทนวเยน จ เต ทุกขาวอนิจฺจา เย อตฺถสนฺตตฺตาทิโต

สังขตธรรมทั้งหลายเหล่าใดไม่เที่ยง เมื่อเห็นว่าไม่เที่ยงแล้ว สังขารธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเป็นทุกข์แท้ เพราะความที่ไม่เป็นไปตามอำนาจใครเลย อันความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป มีเบียดเบียนอยู่ร่ำไป และเป็นสภาพเร่าร้อนเป็นต้น ไม่เยือกเย็นเป็นสภาพที่เร่าร้อน พระคาถาหลังรับสมอ้างอีกว่า

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า สังขารเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเหนื่อยหน่ายในทุกข์ นี่เป็นวิสุทธิมรรค หนทางหมดจดวิเศษ นี่ให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ อ้ายสิ่งที่ไม่เที่ยงนั้นแหละเป็นทุกข์แท้ ๆ

ไม่ใช่เป็นสุข ถ้าว่าเป็นสุขแล้ว มันสุขได้อย่างไร มันก็เป็นทุกข์เท่านั้น

เมื่อรู้จักชัดเช่นนี้แล้ว

วเส อวตฺตนาเยว อตฺตวิปกฺขภาวโต สุญฺญตฺตสฺสามิกตฺตา จ เต อนตฺตาติ ญายเร

สังขารธรรมทั้งหลายเหล่านั้น บัณฑิตรู้ว่าไม่ใช่ตัว ว่าเป็นอนัตตา เพราะความเป็นสภาพไม่เป็นไปตามอำนาจเลย และเป็นปฏิปักษ์แก่ตัวเสียด้วย อตฺตวิปกฺข ภาวโต เพราะเป็นปฏิปักษ์แก่ตน สุญฺญตฺตสฺสามิกตฺตา จ เป็นสภาพว่างเปล่าหมดทั้งสากลโลก เราก็ว่างเปล่า เขาว่างเปล่า ว่างเปล่าหมดทั้งนั้น เอาอะไรมิได้ หาอะไรมิได้เลย โบราณต้นตระกูลเป็นอย่างไรหายไปหมด ว่างเปล่าไปหมด หาแต่คนเดียวก็ไม่ได้ ว่างเปล่าไปหมด หาแต่คนเดียวก็ไม่ได้ ว่างเปล่าอย่างนี้ไม่มีเจ้าของ เอ้า! ใครเล่ามาเป็นเจ้าของเบญจขันธ์ คนไหนเล่าเป็นเจ้าของเบญจขันธ์ ด้วยกันทั้งนั้น เป็นเจ้าของไม่ได้เลย ของตัวก็ต้องทิ้ง เอาไปไหนไม่ได้ ทิ้งทั้งนั้น เมื่อรู้จักหลักจริงดังนี้ ให้ตรึกไว้ในใจ ท่านจึงได้ยืนยันเป็นตำรับตำราไว้ว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ

เมื่อกี้พูดถึงขันธ์นะ พูดถึงสังขาร นี่มาพูดถึงธรรมเสียแล้ว

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ

อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

เมื่อใดบุคคลเห็นตามปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัว เอ้า มาเรื่องธรรมเสียแล้ว เมื่อกี้พูดสังขารอยู่ ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัว เมื่อนั้นย่อมเหนื่อยหน่ายในทุกข์ นี้เป็นมรรคาวิสุทธิ์ หรือวิสุทธิมรรค หนทางหมดจดวิเศษ

นี่ธรรมละ ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัวหละ ***สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ*** ธรรมทั้งปวงมิใช่ตัว นี่มันอื่นจากสังขารไป มันสังขารคนละอย่าง ธรรมอันหนึ่งไม่ใช่อันเดียวกัน ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัว ธรรมที่ทำเป็นตัวนะ ที่จะเป็นมนุษย์นี่ก็ต้องอาศัยมนุษยธรรม ที่จะเป็นกายมนุษย์ละเอียดนี่ก็อาศัยมนุษยธรรม ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ ธรรมที่เป็นกายทิพย์ อาศัยทิพยธรรม เป็นกายทิพย์ละเอียด อาศัยทิพยธรรม ที่เป็นกายรูปพรหม ก็อาศัยพรหมธรรม ที่เป็นกายรูปพรหมละเอียด ก็อาศัยธรรมละเอียด ธรรมที่ทำให้เป็นพรหม ที่เป็นอรูปพรหม ก็อาศัยธรรมของอรูปพรหมคือ อรูปฌาน ถึงละเอียดก็เช่นเดียวกัน

ธรรมนะเป็นอย่างไร? สังขารเป็นอย่างไร? ต่างกันหรือ ต่างกัน ไม่เหมือนกัน คนละอันกัน เขาเรียกว่าสังขารธรรมอย่างไรละ นั่นอนุโลม ความจริงคือธรรมน่ะไม่ใช่ตัว เราจะค้นเข้าไปเท่าไรในตัวเรานี่แนะ ค้นเท่าไร ๆ ก็ไปพบดวงธรรม

ดวงธรรม ที่ทำให้เป็นมนุษย์ ใสบริสุทธิ์เท่าฟองไข่แดงของไก่ อยู่กลางกายมนุษย์ ใสนักทีเดียว ธรรมดวงนั้นแหละ เราได้มาด้วยกาย วาจา ใจบริสุทธิ์ของมนุษย์ ถ้าว่าไม่บริสุทธิ์แล้วไม่ได้ธรรมดวงนั้น ธรรมดวงนั้นเราเรียกว่า ธรรมแท้

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียด ก็ได้แบบเดียวกัน บริสุทธิ์ของมนุษย์ ธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ละเอียด ดวงโตขึ้นไปกว่าธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์เท่าตัว ๒ เท่าฟองไข่แดงของไก่

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายทิพย์ ๓ เท่าฟองไข่แดงของไก่

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายทิพย์ละเอียด ๔ เท่าฟองไข่แดงของไก่

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายรูปพรหม โตกว่าอีกเท่าหนึ่ง ๕ เท่าฟองไข่แดงของไก่

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายรูปพรหมละเอียด ก็โตขึ้นไปอีกเท่าหนึ่ง อย่างเดียวกัน เป็นดวงใสอย่างเดียวกัน ๖ เท่าฟองไข่แดงของไก่

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายอรูปพรหม โตขึ้นไปอีก ๗ เท่าฟองไข่แดงของไก่

ธรรม ที่ทำให้เป็นกายอรูปพรหมละเอียด โตขึ้นไปอีก ๘ เท่าฟองไข่แดงของไก่

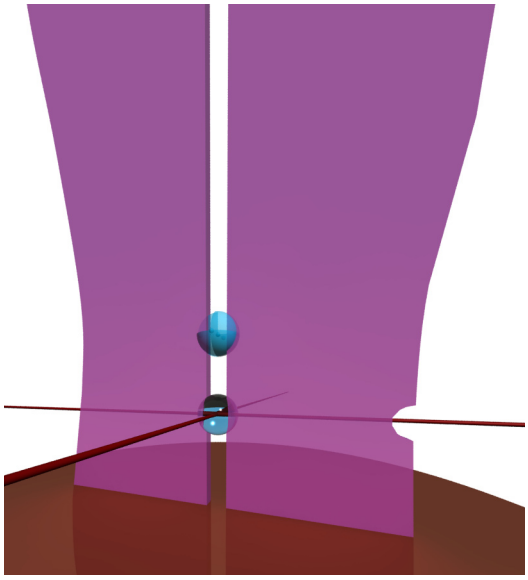

นั่นดวงนั้นเป็นธรรม พระพุทธเจ้าพระอรหันต์ที่ได้สำเร็จ ท่านเดินในกลางดวงธรรมนี้ทั้งนั้น เดินด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ในกลางดวงธรรมนี่ทั้งนั้น ไม่เดินในกลางดวงธรรมนี้สำเร็จไม่ได้ ไปถึงกายเป็นลำดับไปไม่ได้ ดวงธรรมนี้เป็นธรรมสำคัญ ท่านจึงได้ยืนยันว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ไม่ใช่ตัว แต่ธรรมถึงไม่ใช่ตัว ก็ธรรมนั้นแหละทำให้เป็นตัว ตัวอยู่อาศัยธรรมนั่นแหละ ตัวก็ต้องอาศัยดวงธรรมนั้นแหละจึงจะมาเกิดได้ ถ้าไม่อาศัยดวงธรรมนั้นมาเกิดไม่ได้ กายมนุษย์ ดวงธรรมนั้นได้ด้วยบริสุทธิ์กาย วาจา ตลอดถึงใจเป็นอัพโภหาริกไปด้วย บริสุทธิ์ด้วยกาย วาจา ใจ ได้ธรรมดวงนั้น ธรรมที่ทำให้เป็นเทวดาทั้งหยาบทั้งละเอียด ต้องเติมทาน ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา ไปในความ บริสุทธิ์กายวาจาใจอีก มันก็ได้ธรรมที่ทำให้เป็นกายเทวดาเป็นลำดับไป ทั้งหยาบทั้งละเอียด ธรรมที่ทำให้เป็นพรหมหละ ได้ด้วยรูปฌานทั้ง๔ ได้สำเร็จรูปฌานแล้ว ให้สำเร็จธรรมที่ทำให้เป็นกายรูปพรหม ธรรมเป็นอรูปพรหมเล่า ทั้งหยาบทั้งละเอียด ก็ได้ด้วยอรูปฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญานัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นั้นแหละสำหรับเติมลงไป ในธรรมที่ทำให้เป็นกายอรูปพรหม ในธรรมที่ทำให้เป็นกายอรูปพรหมอีก จึงจะได้ธรรมที่ทำให้เป็นกายอรูปพรหมขึ้น ทั้งหยาบทั้งละเอียดดังนี้

นี่แหละว่า ธรรมทั้งหลายมิใช่ตัว ไม่ใช่ตัวจริง ๆ ตัวอยู่ที่ไหนละ เออ ธรรมทั้งหลายนี่มิใช่ตัว แล้วตัวไปอยู่ที่ไหนละ ตัวก็ง่าย ๆ กายมนุษย์นี่แหละเป็นตัว กายมนุษย์ละเอียดก็เป็นตัว แต่เป็นตัวฝันออกไป กายทิพย์ก็เป็นตัว-กายทิพย์ละเอียดที่กายทิพย์นอนฝันออกไปก็เป็นตัว กายรูปพรหมก็เป็นตัว กายรูปพรหมละเอียดก็เป็นตัว กายอรูปพรหมก็เป็นตัว แต่ว่าตัวสมมุติไม่ใช่ตัววิมุตติ ตัวสมมุติกันขึ้น เป็นตัวเข้าถึงกายธรรม กายธรรมก็เป็นตัว เข้าถึงกายธรรมละเอียด กายธรรมละเอียดก็เป็นตัวอีกนั่นแหละ เป็นชั้น ๆ ขึ้นไป นั่นเข้าถึงกายธรรม กายธรรมละเอียดก็เอาตัวที่เป็นโคตรภู เข้าถึงกายธรรมพระโสดา พระโสดาละเอียด นั่นเป็นตัวแท้ ๆ ตัวเป็นอริยะ เรียกว่าอริยบุคคล พระองค์ทรงรับรองแค่กายธรรมโคตรภูนี่ ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสาวกของพระตถาคตของพระผู้มีพระภาค กายธรรมที่เป็นโสดา-โสดาละเอียด สกทาคา-สกทาคาละเอียด อนาคา-อนาคาละเอียด อรหัต-อรหัตละเอียด ทั้งมรรคทั้งผลนั่นเรียกว่า อริยบุคคล ๘ จำพวก นั้นเรียกว่าอริยบุคคล

นี่แหละ ***ภควโต สาวกสงฺโฆ*** สาวกของเราตถาคต ท่านปรากฏในโลก แล้วท่านทั้งแสวงหาพวก

นี้ ถ้าได้แล้วก็ต้องจัดเป็นพวกของท่านทีเดียว ถ้ายังไม่ถึงกระนั้นท่านลดลงมา ถ้าบุคคลผู้ใดได้ถึงกายธรรม กายธรรมละเอียดนั้นก็ ***ภควโต สาวกสงฺโฆ*** เหมือนกัน เรียกว่าพระพุทธชินสาวก ไม่ใช่อริยสาวกเป็นพระพุทธชินสาวก หรือปุถุชนลดลงตามส่วนลงมาตามนั้น ประพฤติดีถูกต้องร่องรอยที่จะเข้าถึงธรรมกายธรรมกายละเอียดขึ้นไป ไม่ได้เคลื่อนเลยทีเดียว ทางนั้นไม่คลาดเคลื่อน ท่านก็อนุโลมเข้าเป็นพุทธชินสาวกด้วยเหมือนกัน หรือจะผลักเสียเลยไม่ได้ ถ้าผลักเสียเลยละก็ ที่จะเป็นโคตรภู ธรรมกายละเอียดก็ไม่มีเหมือนกัน อาศัยความบริสุทธิ์ของพวกเราที่เป็นคฤหัสถ์บรรพชิตบริสุทธิ์จริง ๆ นั่นเป็นปุถุชนสาวกของพระบรมศาสดา นี่เป็นตำรับตำรา

บัดนี้ เราจะเป็นพระสาวกของพระศาสดาบ้าง ก็ต้องขาดจากใจนะ พิรุธจากกาย พิรุธจากวาจา ไม่ให้มีทีเดียว ให้บริสุทธิ์กาย บริสุทธิ์วาจา บริสุทธิ์ใจจริง ๆ ด้วยใจของตน จะค้นลงไปสักเท่าไร ตัวเองจะค้นตัวเองลงไปเท่าไร หาความผิดทางกายวาจาใจไม่ได้ คนอื่นพิจารณาด้วยปัญญาสักเท่าหนึ่งเท่าใด ก็หาความผิดทางกาย วาจาไม่ได้ หรือท่านมี ปุริสวิชชา รู้วาระจิตของบุคคลผู้อื่น ให้พินิจพิจารณาค้นความพิรุธทางกายวาจาใจของบุคคลผู้บริสุทธิ์เช่นนั้นไม่ได้ นั่นเรียกว่า ปุถุชนสาวก ถ้าว่าเข้าธรรมกายแล้วเป็นโคตรภูทีเดียว ไม่ใช่ปุถุชน ไม่ใช่อริยะ ที่จะถึงอริยะต้องอาศัยโคตรภู แต่ว่ายังกลับเป็นปุถุชนได้ ยังกลับเป็นโลกีย์ชนได้ จึงได้ชื่อว่าโครตภู ระหว่างปุถุชนกับพระอริยะต่อกัน ถ้าเข้าถึงโคตรภูแล้ว ที่จะเป็นโสดาก็เป็นไป ที่จะกลับมาเป็นปุถุชนก็กลับกลายที่จะเป็นโสดาก็ถึงนั้นก่อน จึงจะเป็นไปได้

เมื่อรู้จักหลักอันนี้นี่แหละ ท่านจึงได้วางบาลีว่า ผู้ใดเห็นตามปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวเหมือนธรรมทั้งสิ้นไม่ใช่ตัว เมื่อนั้นย่อมเหนื่อยหน่ายในทุกข์ ไม่ใช่ตัวแล้วจะไปเพลินอะไรกับมันเล่า มันของยืมเขามา หลอก ๆ ลวง ๆ อยู่อย่างนี้ เพลินไม่สนุก ปล่อยมัน อ้ายที่ปล่อยไม่ได้ ก็เข้าใจว่าตัวเป็นของตัว จงปล่อยมัน เมื่อปล่อยแล้วนั่นแหละ หนทางหมดจดวิเศษ หนทางบริสุทธิ์แท้ ๆ ***วิสุทฺธิ สพฺพเกลเสหิวิสุทฺธิ อตฺถํ อญฺญาย สาธุกํ ปฏิปชฺเชถ*** เมื่อหมดจดจากกิเลสทั้งหลายได้แล้ว ***วิสุทฺธิ สพฺพเกลเสหิ โหติ ทุกฺเข นิพฺพุติ เจตโส โหติ สาสนติ นิพฺพานมีติมุจฺจเร*** ความหมดจด ความปลอดจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ย่อมดับจากทุกข์ทั้งหลายเสียได้ ทุกข์เหล่านั้นดับไปแล้ว จิตก็สงบ หลุดไปจากทุกข์ทั้งหมด ***นิพฺพานมีติ มุจฺจเร*** นักปราชญ์กล่าวว่า เป็นความดับคือนิพพาน แต่ว่าความสงบนี่เป็นต้นของมรรคผลนิพพานทีเดียว ถ้าเข้าความหยุดความสงบไม่ได้ บรรลุมรรคผลไม่ได้ ความหยุดความสงบเป็นเบื้องต้นมรรคผลนิพพานทีเดียว จะไปนิพพานได้ต้องไปทางนี้ มีทางเดียว ทางสงบอันเดียวกันนี้แหละ ท่านจึงได้ยืนยันต่อไปว่า ***นตฺถิ สนฺติ ปรํ สุขํ*** สุขอื่นนอกจากหยุดจากนิ่งไม่มี หยุดนิ่งกันให้หมดทั้งสากลโลก ไม่เอาธุระ นั่นเป็นทางบริสุทธิ์ นั่นเป็นทางไปสู่มรรคผลนิพพานแท้ ๆ รู้แน่เช่นนี้แล้วย่อสั้นลงไป ท่านจึงได้ยืนยันว่า ***เย จ โข สมฺมทกฺขาตา ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน เต ชนา ปรเมสฺสนฺติ มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต*** ก็ชนเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวแล้ว ชนทั้งหลายเหล่านั้นจักถึงฝั่งคือ นิพพาน อันเป็นที่ตั้งอันล่วงเสียซึ่งวัฏฏะอันเป็นที่ตั้งของมัจจุ ฝั่งที่ล่วงเสียซึ่งวัฏฏะ อันเป็นที่ตั้งของมัจจุสุดจะข้ามได้คือ นิพพาน นั่นเอง ชนทั้งหลายเหล่านั้น จักถึงซึ่งฝั่งอันล่วงเสียซึ่งวัฏฏะ อันเป็นที่ตั้งแห่ง ***มัจจุ สุทุตฺตรํ*** แสนยากที่จะข้ามได้ ในสากลโลกที่จะข้ามไปถึงฝั่งนิพพานนะ แสนยาก ไม่ใช่เป็นของง่ายเลย

พระพุทธเจ้าท่านสร้างบารมี๔ อสงไขยแสนกัลป์ ๘ อสงไขยแสนกัลป์ ๑๖ อสงไขยแสนกัลป์ จึงจะข้ามวัฏฏะสงสารได้ ถ้าคนข้ามได้บ้าง ก็แสนยากที่ข้ามได้ ท่านจึงได้วางตำราไว้เป็นเนติแบบแผนไปเป็นลำดับ ๆ ไปว่า

สทฺธาย จ สีเลน จ ยา ปวตฺตติ ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ สาตาทิ สีสี ลภตี อุปฺปาติกา อาทิยติ สารมิเทว อตฺตโน แต่ว่าในท้ายพระคาถา บัณฑิตผู้มีปัญญาละธรรมดำเสีย ไม่ประพฤติเลยทีเดียว ยังธรรมขาวให้เจริญขึ้น เด็ดขาดลงไป เหมือนภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา พอบวชเป็นพระเป็นเณรขาดจากใจความชั่วไม่ทำเลย ถ้าว่าชีวิตตายเป็นตายกัน ชีวิตจะดับ ดับไป ทำความดีร่ำไป นี่พวกละธรรมดำ ประพฤติธรรมขาวแท้ ๆ

อุบาสกอุบาสิกาละ เมื่อจะเป็นอุบาสกอุบาสิกาดี ๆ แท้ ๆ นะ พอเริ่มเป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ขาดจากใจ ความชั่วกายวาจาใจละเด็ดขาด ไม่ทำ ชีวิตดับ ๆ ไป เอาความบริสุทธิ์ใส่ลงไป เอาความบริสุทธิ์ใส่ได้ไปสวรรค์ ไม่ต้องทุกข์กับใคร แน่นอนใจทีเดียว นี้อย่างชนิดนี้ละธรรมดำเสีย ยังธรรมขาวให้เจริญขึ้น

นี่พระโพธิสัตว์เจ้าสร้างบารมีเป็น ๒ ชาติดังนี้ ละธรรมดำจริง ๆ เจริญธรรมขาวจริง ๆ ไม่ยักเยื้องแปรผันไป เมื่อเป็นเช่นนี้ตามวาระพระบาลีว่า คาถาข้างหลังรับรองไว้

สทฺธาย จ สีเลน จ ยา ปวตฺตติ ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ สาตาทิ สีสี ลภตี อุปฺปาติกา อาทิยติ สารมิเทว อตฺตโน หญิงชายต้องแปลเป็น เอาเสส หญิงชายเหล่าใด เจริญด้วยศรัทธาความเชื่อมั่นในขันธสันดาน ละชั่วขาดแล้ว ไม่กลับกลอกแล้ว เหลือแต่ดีแล้วฝ่ายเดียวแล้ว เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตตะ นี่ก็เป็นฝ่ายดี เจริญด้วยจาคะ ด้วยสุตตะ ด้วยปัญญาแล้ว

สาตาทิ สีสี ลภตี อุปฺปาติกา หญิงชายเช่นนั้นชื่อว่าประพฤติเป็นปกติ หญิงชายเหล่านั้น ชื่อว่าประพฤติเป็นระเบียบเรียบร้อยดี มั่นในพระรัตนตรัยแท้ มั่นในพระรัตนตรัย

อาทิยติ สารมิเทว อตฺตโน ได้ชื่อว่า ยึดแก่นสารของตนไว้ได้ ตรงนี้หลักต้องจำไว้ ยึดไว้ให้มั่นเชียว ไม่ให้คลาดเคลื่อนได้

ชีรนฺติ เวยา ธนตฺถา สุจิติ วา อโถ สรีรญฺปิ สรํ อุปฺโปติ ปปญฺจธมฺโม สครํ อุเปติ ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานิ ราชรถอันงดงามย่อมถึงซึ่งความเสื่อมทรามไป แม้สรีระร่างของเราท่านทั้งหลายนี้ละ สรีระร่างกายก็ย่อมเข้าถึงความทรุดโทรม ไม่ยักเยื้องแปรผันไปข้างไหน ทรุดโทรมหมดเหมือนกันหมดเป็นลำดับ ๆ ไป ย่อมเข้าถึงซึ่งความทรุดโทรม ธรรมของสัตบุรุษ ย่อมหาเข้าถึงซึ่งความทรุดโทรมไม่ ดำรงคงที่อยู่ดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นธรรมของสัตบุรุษ ไม่ถึงซึ่งความทรุดโทรม ไม่สลาย ไม่เสียหาย ไม่เข้าถึงซึ่งความทรุดโทรม

เมื่อรู้ชัดเช่นนี้ควรกระทำเถิดซึ่งบุญ

ปุญฺญานิ กยิราถ ควรกระทำเถิดซึ่งบุญทั้งหลาย

สุขาวหานิ อันนำความสุขมาให้ เมื่อทำบุญทั้งหลายแล้ว นำความสุขมาให้

อจฺเจนฺติ กาลา กาลย่อมผ่านไป

ตรยนฺติ รตฺติโย ราตรีก็ย่อมล่วงไป วันก็ย่อมล่วงไป วันก็ผ่านไป
วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติ กาลผ่านไป ราตรีย่อมล่วงไป ชั้นของวัยย่อมละดับไป ชั้นของวัยเป็นไฉน? เด็กเล็ก ๆ ละลำดับเรื่อยมา เป็นคนโต ๆ เป็นลำดับมา หนุ่มสาวละเป็นลำดับมา แก่เฒ่าละเป็นลำดับมา อีกหน่อยก็หมด ละลำดับอย่างนี้มาเรื่อย เหมือนอย่างกาลเวลาล่วงไปไม่กลับมา กาลเวลานะ อดีตกาล ปีที่ล่วงไปแล้ว ปัจจุบันกาลปีที่เป็นปัจจุบันนี้ อนาคตกาลปีที่จะมีมาข้างหน้าผ่านไปหมด นี่แหละกาลผ่านไป วันเวลา วันนี้ผ่านไปบ้างแล้ว ผ่านไปแล้วเป็นอดีตที่กำลังปรากฏ ฟังเทศน์อยู่นี้เป็นปัจจุบัน วันที่จะมีมาข้างหน้าเป็นอนาคต นั่นแหละเรียกว่ากาลเวลาผ่านไป ๆ ราตรีล่วงไปวันหนึ่งคืนหนึ่งผ่านไป ไม่ถอยกลับมาเลย ชั้นของวันเด็กเล็ก ๆ เป็นหนุ่มสาว เป็นแก่เป็นเฒ่า ก็ละลำดับเรื่อยไป ไม่ได้หยุดอยู่เลยสักนิด ไม่รอใครเลย เอ็งจะรออย่างไรก็ตามเถิด ข้าไม่รอเจ้า ความจริงเป็นอย่างนี้ ก็ต้องละลำดับไป

เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน ผู้มีปัญญาเห็นเหตุนั้น เป็นภัยในในความตายทีเดียว ไอ้กาลเวลาผ่านไป ราตรีล่วงไป ชั้นของวัยละลำดับไป นั้นเป็นภัยในความตายเทียวนะ ตัวตายทีเดียว ไม่ใช่ตัวอื่นละ เมื่อรู้ชัดเช่นนี้ เมื่อรู้ชัดจริงลงไปเช่นนี้แล้ว อย่ามุ่งอื่น มุ่งแต่บำเพ็ญการกุศลไป ที่จะนำความสุขมาให้แท้ ๆ ไม่ต้องไปสงสัย

เอตฺตกานมฺปิ ปาฐานํ อตฺถํ อญฺญาย สาธุกํ ปฏิปชฺเชถ เมธาวี อโมฆํ ชีวิตํ ยถาติ
ผู้มีปัญญาได้รู้เนื้อความของบาลีแม้เพียงเท่านี้ก็ดีแล้ว ***สาธุกํ*** ยังประโยชน์ให้สำเร็จ

ผู้มีปัญญารู้ความของบาลีเพียงเท่านี้ก็ดีแล้ว พึงปฏิบัติชีวิตของตนไม่ให้ไร้ประโยชน์ พึงปฏิบัติความเป็นอยู่ของตนในวันหนึ่ง ๆ ให้มีประโยชน์อยู่ร่ำไป ไม่ให้ไร้ประโยชน์ ถ้าปล่อยความเป็นอยู่ของตนให้ไร้ประโยชน์ละก็ เป็นลูกศิษย์พญามาร เป็นบ่าวของพญามาร ไม่ใช่เป็นลูกศิษย์พระ บ่าวพระ เป็นลูกพญามาร เป็นบ่าวพญามาร

พึงปฏิบัติชีวิตของตน ***อโมฆํ*** ไม่ให้ไร้ประโยชน์ ไม่ให้เปล่าประโยชน์จากประโยชน์ทีเดียว ให้มีประโยชน์อยู่เสมอ ในความบริสุทธิ์ในธรรมที่ขาวอยู่เสมอไป ไม่ให้คลาดเคลื่อน นี่พระองค์ได้เตือนเราท่านทั้งหลาย แม้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วตั้งนาน ก็ยังเตือนเราท่านทั้งหลายอยู่ชัดๆอย่างนี้ เราพึงปฏิบัติตามเถิด สมกับพบพระบรมศาสดา

ที่ได้ชี้แจงแสดงมาตามวาระพระบาลีคลี่ความเป็นสยามภาษา ตามมตยาธิบายพอสมควรแก่เวลา **เอเตน สจฺจวชฺเชน** ด้วยอำนาจความสัจที่อ้างธรรมปฏิบัติมาตั้งแต่ต้นจนอวสานนี้ **สทา โสตฺถี ภวนฺตุเต** ขอความสุขสวัสดีจงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลาย บรรดามาสโมสรในสถานที่นี้ทุกถ้วนหน้าอาตมภาพ ชี้แจงแสดงมาพอสมควรแก่เวลา สมมติยุติธรรมิกถาเพียงแค่เท่านี้ **เอวํ** ก็มีด้วยประการฉะนี้